

ELŻBIETA A. MAJ,¹ NATALIA MAJ²

Rodzina z dzieckiem niepełnosprawnym w systemie pomocy społecznej i wsparcia społecznego

1. Wstęp

U progu przedmiotowych rozważań, koniecznym wydaje się odniesienie do kwestii terminologicznych. Współczesna literatura zdecydowanie odchodzi od posługiwania się pojęciem osoba niepełnosprawna czy dziecko niepełnosprawne na rzecz określenia „osoba” czy „dziecko z niepełnosprawnością”, które wydają się być mniej stygmatyzujące i pejoratywne. W obrocie prawnym, pojęciami normatywnymi opisującymi lub definiującymi osoby dotknięte zjawiskiem niepełnosprawności wciąż pozostają jednak określenia: „osoba niepełnosprawna”³ oraz „dziecko niepełnosprawne”⁴ i taka legalna konstrukcja pojęciowa zostanie zastosowana w niniejszym opracowaniu.

Bez względu na dywagacje pojęciowe, ponad wszelką wątpliwość, zjawisko niepełnej sprawności wśród dzieci pozostaje kwestią nader ważną i skupia uwagę przedstawicieli wielu dziedzin życia społecznego. Niestety

---

1 Dr Elżbieta A. Maj, Instytut Prawa i Ekonomii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Centrum Badań Prawnych nad Dzieckiem i Rodziną UP.

2 Natalia Maj, Instytut Polonistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Centrum Badań Prawnych nad Dzieckiem i Rodziną UP.

3 Zob. przykładowo: art. 69 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 2 pkt 2, 2a i inne (plus sam tytuł) ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o *rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, art. 2 ust. 1 pkt 2, 16b, 23a i inne ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o *promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*.

4 Zob. przykładowo: art. 3 pkt 9 ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o *świadczeniach rodzinnych*, art. 3 ust. 4 ustawy z dnia 6 stycznia 2000 r. o *Rzeczniku Praw Dziecka*, art. 49 pkt 5 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o *promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*, art. 1 pkt 6, 7, art. 32 ust. 6 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – *Prawo oświatowe*, art. 11 ust. 1 pkt 2, 3, art. 15 ust. 2 pkt 1, 2, art. 27 ust. 4 pkt 9 ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o *opiece nad dziećmi w wieku do lat 3*.

zarówno w literaturze krajowej, jak i międzynarodowej trudno doszukiwać się precyzyjnych statystyk dotyczących tego zjawiska. Wynika to z braku jednolitej definicji normatywnej funkcjonującej w obrocie międzynarodowym, co powoduje istotne rozbieżności w sposobie i kontekście gromadzonych danych (niepełnosprawność w ujęciu biologicznym, społecznym, formalnoprawnym). Zgodnie z szacunkami ONZ, przyjmuje się, że na świecie żyje około 500 mln osób niepełnosprawnych. UNICEF szacuje, że spośród tych 500 mln, 120 mln stanowią dzieci, natomiast Roeher Institute szacuje tę grupę na około 150 mln. Jak zauważa Gerison Lansdown, najtrudniejsza sytuacja dzieci dotkniętych niepełną sprawnością występuje w krajach rozwijających się, gdzie *około 50% z nich staje się niepełnosprawnymi w pierwszych piętnastu latach życia. Istnieją kraje, w których 90% dzieci niepełnosprawnych nie dożywa dwudziestego roku życia i w których 90% dzieci niepełnosprawnych intelektualnie nie żyje dłużej niż pięć lat*⁵. W naszym kraju, według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. [obecnie jedynych reprezentatywnych danych na temat niepełnosprawności w Polsce (!)⁶] żyje niemal 5,5 mln osób niepełnosprawnych, w tym 202,4 tys. dzieci niepełnosprawnych w wieku do 15 roku życia⁷. Według prezentowanych danych stanowią one 2,7% populacji w tej grupie wiekowej. Wśród nich 17,3% ma

5 G. Lansdown, *It is our World too!*, Warszawa 2002, s. 11.

6 Jedynymi, w pełni reprezentatywnymi danymi dotyczącymi ogółu osób niepełnosprawnych w naszym kraju, są wyniki pochodzące z narodowych spisów powszechnych. Dane pochodzące z NSP z 2011 r., w części dotyczącej niepełnosprawności, są danymi niedoszacowanymi, z uwagi na zawarcie w ustawie z dnia 4 marca 2010 r. *o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r.* (Dz. U. z 2010 r. Nr 47, poz. 277) przepisu o możliwości udzielania odpowiedzi na pytania dotyczące niepełnosprawności na zasadzie dobrowolności. Takie posunięcie legislacyjne doprowadziło do sformułowania nieprecyzyjnych wniosków, zgodnie z którymi (przy ogólnej, światowej tendencji wzrostowej wśród populacji osób niepełnosprawnych), w Polsce od 2002 r. liczebność społeczności niepełnosprawnej z 5 456,7 tys. obniżyła się do 4 697,5 tys. czyli ok. 760 tys. (759,2 tys.) osób. Wynika z tego, że nastąpił procentowy spadek wśród owej populacji z 14,3% w 2002 r. do 12,2% obecnie, co jest całkowicie nieadekwatne do rzeczywistości. Biorąc pod uwagę, że około 1 500 tys. osób, które odmówiły odpowiedzi na pytanie o kwestie niepełnosprawności, to przypuszczalnie osoby niepełnosprawne, doszacowano taką liczbę, co pozwoliło oszacować grupę na 6 197,5 tys. osób. Są to jednak tylko i wyłącznie dane szacunkowe. E. Maj, *Osoby niepełnosprawne w Polsce – wykluczone, równe czy uprzywilejowane* w: J. Rottermund, K. Czupryna (red.), *Niepełnosprawność niejedno ma imię*, Bielsko-Biała 2013, s. 17.

7 Polska definicja dziecka niepełnosprawnego ujęta w art. 4a. ust. 1 ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* zakłada, iż są to dzieci, które nie ukończyły 16 roku życia, jeżeli mają naruszoną sprawność fizyczną lub psychiczną o przewidywanym okresie trwania powyżej 12 miesięcy, z powodu wady wrodzonej, długotrwałej choroby lub uszkodzenia organizmu, powodującą konieczność zapewnienia im całkowitej opieki lub pomocy w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych w sposób przewyższający wsparcie potrzebne osobie w danym wieku.

całkowite, a 56,3% – poważne ograniczenie sprawności⁸. W grupie 0–14 lat stanowią one 2,82% wszystkich niepełnosprawnych, z kolei niepełnosprawni w wieku 15–19 lat to 1,9% niepełnosprawnej populacji⁹. Większość dzieci niepełnosprawnych mieszka w miastach. Co trzecie dziecko z ograniczoną sprawnością zamieszkuje jednak tereny wiejskie, gdzie ma utrudniony dostęp do opieki medycznej, usług rehabilitacyjnych i edukacyjnych¹⁰. Główny Urząd Statystyczny podaje rokrocznie statystyki dotyczące zjawiska niepełnosprawności, ale prezentowane dane mają charakter wybiórczy i w zasadzie dotyczą tylko rynku pracy i edukacji. Z danych opublikowanych 31 grudnia 2019 r. wynika, że w roku szkolnym 2018/2019 w szkołach kształciło się 169,3 tys. dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, co stanowiło 3,7% ogólnej liczby uczniów. Dzieci niepełnosprawne w przedszkolach stanowiły około 2% wszystkich dzieci w tym przedziale wiekowym¹¹. Dokonując zatem bardzo nieprecyzyjnych szacunków, można w przybliżeniu oszacować odsetek polskich dzieci niepełnosprawnych na poziomie około 3% populacji.

W *Raporcie o życiu dzieci niepełnosprawnych*, Specjalny Sprawozdawca ds. Praw Człowieka i Niepełnosprawności ONZ stwierdza, że większość przyczyn niepełnosprawności u dzieci datuje się od wczesnego dzieciństwa. Do najczęściej wskazywanych przyczyn należą: dziedziczność, uszkodzenia okołoporodowe, brak odpowiedniej opieki w ciąży i w trakcie porodu, niezdrowe warunki mieszkaniowe, katastrofy żywiołowe, złe warunki sanitarne i brak higieny, niedożywienie, wypadki drogowe oraz choroby cywilizacyjne¹².

Podkreślić należy, że dzieci z uwagi na swój niedojrzały wiek powinny mieć zapewnione szczególne wsparcie ze strony państwa. Tym bardziej, państwo powinno chronić oraz otaczać szczególnym wsparciem i troską swoich najmłodszych obywateli, u których występuje niepełna sprawność. Z uwagi na różnorodność podstaw niepełnosprawności związanych z aspektem fizycznym, intelektualnym, czy społecznym, zarówno dziecko, jak i jego rodzina powinni zostać objęci zindywidualizowanym wsparciem o charakterze kompleksowym. Takim holistycznym mechanizmem jest system wsparcia społecznego. Jego kompleksowość wynika z szerokiego spektrum

8 *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2004, s. 30.

9 L. Nowakowska, *Szanse edukacyjne niepełnosprawnych dzieci i młodzieży w: Osoby niepełnosprawne w społeczeństwie polskim okresu transformacji*, B. Skrzęto-wicz i M. Komorska (red.), Lublin 2008, s. 68.

10 *Narodowa Strategia...*, *op. cit.*, s. 30. Na zdecydowanie gorsze warunki życia rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym w środowisku wiejskim zwraca uwagę Bożena Balcerzak-Paradowska – B. Balcerzak-Paradowska, *Znaczenie rodziny dla jakości życia osoby niepełnosprawnej w: Przeciw wykluczeniu społecznemu osób niepełnosprawnych*, L. Frąckiewicz (red.), Warszawa 2008, s. 34.

11 <https://stat.gov.pl/wyszukiwarka/szukaj.html?query=niepe%C5%82nosprawno%C5%9B%C4%87> (dostęp: 5.09.2020 r.).

12 G. Lansdown, *op. cit.*, s. 12.

realizowanych działań. Ilona Fajfer-Kruczek podkreśla jego dwa wymiary: spontaniczny (naturalny), realizowany dobrowolnie na gruncie rodzinnym oraz sformalizowany. Ten drugi rodzaj wsparcia doznaje prawnego zdeterminowania i konkretyzacji w postaci działalności profesjonalnych służb. Na gruncie prowadzonych analiz, autorka wskazuje na możliwość uzyskiwania wsparcia emocjonalnego, duchowego, informacyjnego i instrumentalnego¹³. W innym podejściu, wsparcie społeczne świadczone rodzinie z dzieckiem niepełnosprawnym może przybierać charakter psycho-emocjonalny, socjalno-usługowy, opiekuńczo-wychowawczy i rehabilitacyjny¹⁴.

Niniejszemu opracowaniu przyświecać będzie pytanie o poziom ochrony rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym w systemie wsparcia społecznego o charakterze sformalizowanym i realizowanym w systemie szeroko pojmowanej pomocy społecznej. Głównym problemem badawczym jest oczywiście pytanie o poziom, zakres i rodzaj wsparcia dedykowanego takiej rodzinie. Biorąc pod uwagę doniosłość tematu oraz udział Polski w systemie praw człowieka, zasadnym wydaje się także postawienie pytania o wymiar przedmiotowej ochrony na gruncie uniwersalnym i regionalnym (europejskim) oraz jej korelacji z prawem krajowym. Na płaszczyźnie analiz szczegółowych krajowego porządku prawnego, badanie przybierze charakter przeglądowy. Biorąc pod uwagę skalę zjawiska, otwarcie naszego kraju na kluczowe zręby prawa międzynarodowego, należy uprawdopodobnić nie tylko wypracowanie szczegółowych i rozległych mechanizmów ochronnych dla rodzin dotkniętych zjawiskiem niepełnej sprawności, ale i korelat polskiego ustroju socjalnego z międzynarodową sferą praw człowieka.

2. Międzynarodowa ochrona praw dziecka niepełnosprawnego

U progu rozważań na temat ochrony dziecka niepełnosprawnego należy podkreślić wagę i rangę ogólnej ochrony dziecka, która znalazła się w orbicie zainteresowania największych organizacji międzynarodowych w poprzednim stuleciu. Jak zauważa Stanisław L. Stadniczeńko, przy tworzeniu systemu ochrony dziecka kierowano się wieloma zasadami, w tym zasadą jego dobra, zasadą równości, poszanowania praw i odpowiedzialności obojga rodziców za rozwój i wychowanie dziecka oraz niedającą się przecenić zasadą pomocy państwa w zabezpieczeniu odpowiednich warunków socjalnych i zdrowotnych rodziny i dziecka¹⁵.

---

13 I. Fajfer-Kruczek, *Rodzina z osobą niepełnosprawną a znaczenie lokalnego systemu wsparcia społecznego* w: „Problemy edukacji, rehabilitacji i socjalizacji osób niepełnosprawnych” 2014/1, tom 18, s. 23–24.

14 E. Sendeczka et al., *Funkcjonowanie społeczne rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym*, „Neurologia Dziecięca, 2010/19 Nr 37, s. 72.

15 S. L. Stadniczeńko, *Prawa dziecka częścią składową systemu praw człowieka i obywatela* w: *Konwencja o Prawach Dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, S.L. Stadniczeńko (red.), Warszawa 2015, s. 45.

Podstawowym dokumentem o charakterze prawno-człowieczym kompleksowo chroniącym prawa dziecka jest *Konwencja o prawach dziecka (Konwencji Praw Dziecka)* – przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 20 listopada 1989 r., a ratyfikowana przez Polskę w dniu 7 lipca 1991 r.¹⁶. Konwencja jest dokumentem obowiązującym w niemal wszystkich państwach świata, w którym całościowo spisane zostały prawa dziecka wraz z gwarancjami dotyczącymi jego rodziny. W ramach Konwencji wyróżnić można m.in. generację tzw. praw socjalnych, w tym prawa do ochrony zdrowia (art. 24), zabezpieczenia socjalnego (art. 26), odpowiedniego poziomu życia (art. 27) czy prawa do wypoczynku i czasu wolnego (art. 31). Jednym z ważniejszych uregulowań Konwencji jest jej art. 23, w którym Konwencja (Państwa – Strony) uznaje prawa dziecka niepełnosprawnego do normalnego życia w warunkach gwarantujących (honorujących) godność, umożliwiających osiągnięcie niezależności oraz aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. Ponadto, zobowiązuje państwa do szczególnej troski i pomocy dzieciom oraz osobom odpowiedzialnym za opiekę nad nimi. Pomoc ta, w założeniach Konwencji, ma być udzielana bezpłatnie lub stosownie do posiadanych środków, z zagwarantowaniem dostępu do oświaty, nauki, opieki zdrowotnej i rehabilitacyjnej, przygotowania zawodowego oraz możliwości rekreacyjnych. Co istotne, ma być realizowana w sposób prowadzący do osiągnięcia przez dziecko jak najwyższego stopnia zintegrowania ze społeczeństwem oraz osobistego rozwoju. Polska, ratyfikując postanowienia Konwencji, przyjęła na siebie wynikające z niej obowiązki dotyczące otoczenia troską dzieci, w tym szczególnie dzieci niepełnosprawnych.

Niezwykle doniosłym aktem stała się przyjęta w 2006 r. przez Organizację Narodów Zjednoczonych *Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych* z dnia 13 grudnia 2006 r.¹⁷, dedykowana wprost osobom z niepełnosprawnościami. Konwencja gwarantuje ochronę przed dyskryminacją (art. 21), niezależność i integrację społeczną (art. 26), prawo do nauki i rozwoju (art. 14), a art. 24 porusza kwestię systemu opieki i ochrony dziecka i jego rodziny.

Również ogłoszona w 2000 r. *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*¹⁸ odnosi się do zakazu dyskryminacji i praw osób niepełnosprawnych (art. 24), w tym dzieci, które powinny mieć zapewnioną ochronę i opiekę, możliwość swobodnego wyrażania swoich poglądów oraz utrzymywania stałego i osobistego związku z obojgiem rodziców. Ponadto gwarantuje samodzielność, integrację oraz dostęp do edukacji (art. 26).

---

16 Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r., Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526.

17 Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.

18 Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r., Dz. Urz. UE C 83.

W system standardów regionalnych, na gruncie europejskim, wpisuje się *Europejska Karta Społeczna*¹⁹ Rady Europy z 1961 r., której art. 12 i 13 tj. *Prawo do zabezpieczenia społecznego* i *Prawo do pomocy socjalnej i medycznej*, zaliczane są do jej praw fundamentalnych²⁰. Karta zawiera także inne postulaty dotyczące ochrony ludzi z niepełnosprawnościami. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na doniosłość prawa do szkolenia i poradnictwa osób niepełnosprawnych (art. 15) oraz nauki rozwoju (art. 10)²¹. Artykuł 7 poświęcono wprost ochronie dziecka przed wyzyskiem, zagrożeniem fizycznym i moralnym.

3. Krajowa ochrona praw dziecka niepełnosprawnego o charakterze podstawowym

W Polsce respektowanie praw dzieci, w tym dzieci niepełnosprawnych, zagwarantowane zostało w wielu aktach prawnych różnej rangi. Pod względem prawnej doniosłości, najważniejszym z nich jest *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r.²². Znaczącym unormowaniem, definiującym jednocześnie pozycję rodziny, jest art. 18, stanowiący, że *małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod opieką prawną Rzeczypospolitej Polskiej*, z zachowaniem prawa do ochrony życia rodzinnego (art. 47) oraz prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem, *uwzględniając stopień dojrzałości dziecka, wolność jego sumienia, wyznania i przekonań* (art. 48). Artykuł 68 ust. 3 (w ramach prawa do zdrowia), nakłada na władze publiczne zobowiązanie do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku oraz właśnie dzieciom, które prawodawca wskazał jako pierwsze wśród uprzywilejowanych podmiotów. Następny, 69 art. gwarantuje pomoc władz publicznych osobom niepełnosprawnym, w tym oczywiście niepełnosprawnym dzieciom, odsyłając do szczególnych (materialnych) uregulowań ustawowych dotyczących pomocy w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy (nauki) oraz komunikacji społecznej. W omawianym obszarze, istotnym wydaje się również art. 71, stanowiący, że *państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny, ze szczególnym uwzględnieniem rodziny znajdującej się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, rodziny wielodzietnej i niepełnej*. Jednak kluczo-

19 Europejska Karta Społeczna z dnia 18 października 1961 r., Dz. U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67.

20 T. Jasudowicz, *Prawo do godnego poziomu życia i zabezpieczenia społecznego w: Prawa człowieka i ich ochrona*, B. Gronowska et al. (red.), Toruń 2005, s. 425.

21 I. Sierpowska, A. Kogut, *Status osoby niepełnosprawnej w polskim systemie prawa*, Wrocław 2010, s.18–19.

22 Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

wą normę konstytucyjną w badanym zakresie stanowi art. 72, regulujący kwestię ochrony praw dziecka i konstytuujący zasadę jego dobra. Realizacja dobra dziecka polega na zapewnieniu mu wzrastania w pełnej rodzinie, w warunkach odpowiadających godności istoty ludzkiej, przy poszanowaniu podmiotowości dziecka, a także przy zapewnieniu niezbędnej pomocy i opieki ze strony władz publicznych. Co niezwykle ważne, beneficjentami norm zawartych w art. 72 są wszystkie dzieci niezależnie od obywatelstwa, pochodzenia czy statusu²³.

Konstytucyjnym postanowieniem o doniosłym znaczeniu i wkładzie w przedmiotowym obszarze jest zawarte w art. 70 odniesienie *prawa do nauki i równego dostępu do wykształcenia*²⁴. Pozytywny w skutkach jest także art. 72 ust. 4, w oparciu o który ustawą z dnia 6 stycznia 2000 r. *o Rzeczniku Praw Dziecka*²⁵ – został powołany w Polsce Rzecznik Praw Dziecka. Do jego zadań należy m.in. stanie na straży praw dziecka, kierowanie się jego dobrem oraz otoczenie szczególną troską dzieci niepełnosprawne. Ustawa o Rzeczniku..., poza przepisami normującymi powołanie organu, zawiera także wytyczne jego postępowania, mającego na celu najszersze i najefektywniejsze poszanowanie praw dzieci, w tym dzieci niepełnosprawnych²⁶.

W zakresie aktów regulujących aspekty prawno-człowiecze, przywołać warto także *Kartę Praw Osób Niepełnosprawnych* z dnia 1 sierpnia 1997 r.²⁷. Karta, jako uchwała Sejmu RP nie stanowi prawa powszechnie obowiązującego w rozumieniu konstytucyjnej hierarchii źródeł prawa. Oznacza to, że jej postanowienia nie nakładają powszechnych obowiązków i nie tworzą uprawnień podmiotowych; niemniej wymiar programowy tego dokumentu zasługuje na uwagę. W świetle postanowień Karty, dzieci niepełnosprawne mają mieć zapewnione prawo do pełnego dostępu do dóbr i usług

23 S. Bułajewski, M. Dąbrowski, *Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne* w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, M. Chmaj (red.), Warszawa 2006, s. 224–225.

24 W kwestii nauki (w tym dzieci i młodzieży niepełnosprawnej) kluczowe kwestie reguluje ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1481 z późn.zm.) oraz ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1148 z późn.zm.), w dużym zakresie czerpiące z uregulowań przywołanej *Konwencji Praw Dziecka* z 1989 r. Przeniesieniem postanowień Konwencji na grunt ustaw są gwarancje umożliwiające dzieciom niepełnosprawnym dostęp do edukacji na równi z dziećmi zdrowymi. Obie ustawy zapewniają możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niepełnosprawną oraz niedostosowaną społecznie, zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz indywidualnymi predyspozycjami.

25 Tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 411.

26 Na temat konstytucyjnych praw dziecka niepełnosprawnego: E.A. Maj, *Ochrona praw człowieka niepełnosprawnego przed wykluczeniem społecznym w ujęciu historycznoprawnym i współczesnym*, Bielsko-Biała 2017, s. 127–129.

27 M.P. z 1997 r. Nr 50, poz. 475.

oraz wszechstronnej rehabilitacji, nauki, pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz innych gwarancji i zabezpieczeń społecznych.

4. Socjalna ochrona dziecka niepełnosprawnego na gruncie polskim

Omówione prawa i postulaty o charakterze generalnym, doznają uszczegółowienia i konkretyzacji w aktach prawnych normujących poszczególne sfery życia i społecznego funkcjonowania obywateli. Jednym z takich obszarów – kluczowych dla ochrony praw socjalnych – jest właśnie prawnie unormowany system pomocy społecznej.

System ów został wybrany do analizy nie bez przyczyny. Zdecydowanie bowiem, osoby niepełnosprawne i ich rodziny należą do beneficjentów szeroko rozumianej pomocy społecznej. Tak (szeroko²⁸) ujmowany system opiera się na regulacjach kilku kluczowych ustaw, w tym głównie: ustawy z dnia 12 marca 2004 r. *o pomocy społecznej*²⁹, ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. *o świadczeniach rodzinnych*³⁰, ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. *o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*³¹, ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. *o ochronie zdrowia psychicznego*³², ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. *o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*³³ oraz ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*³⁴ i kilku innych systemowych ustaw.

Wśród wymienionych, za wiodący akt uznać należy **ustawę o pomocy społecznej** (pomoc społeczna w sensie ścisłym – *sensu stricto*), stanowiącą w art. 2 ust. 1, iż *pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu – zgodnie z zasadą subsydiarności – umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości.*

W myśl art. 7 tego aktu, *pomocy społecznej udziela się osobom i rodzinom m.in. z powodu: ubóstwa, sieroctwa, bezdomności, bezrobocia, niepełnosprawności, długotrwałej lub ciężkiej choroby, przemocy w rodzinie [...] potrzeby ochrony macierzyństwa lub wielodzietności [...].* A zatem, w ka-

28 Pojęcie pomocy społecznej *sensu stricto* opiera się na założeniach ustawy o pomocy społecznej. Wyodrębnienie pojęcia w sensie szerokim (*sensu largo*) wiąże się z wieloma innymi instytucjami, jak: świadczenia rodzinne, piecza zastępcza, rehabilitacja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych, program „500+”, ochrona zdrowia psychicznego, ochrona kombatanów, które zaliczane są do systemu zaopatrzenia społecznego lub, jak wskazuje Stanisław Nitecki, wsparcia społecznego. S. Nitecki, *Świadczenia rodzinne*, Wrocław 2009, s. 16, S. Nitecki, *Pomoc społeczna*, Wrocław 2012, s. 21.

29 Tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1507 ze zm.

30 Tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 111.

31 Tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 821.

32 Tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 685.

33 Tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 218 ze zm.

34 Tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 426 ze zm.

talogu sytuacji uniemożliwiających zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych osób i ich rodzin znajduje się również niepełnosprawność. Przekłada się to na instrumenty pomocy skierowane do osób dotkniętych tym zjawiskiem, jak i ich rodzin, gdyż zgodnie z literalnym brzmieniem przywołanego art. 2 ust. 1, pomocy udziela się osobom i rodzinom będącym w trudnej sytuacji życiowej. Ustawa nie definiuje i nie dookreśla pojęcia dziecka niepełnosprawnego, ale normatywnie ujmuje pojęcie rodziny, którą zgodnie z art. 6 pkt 14 aktu tworzą: *osoby spokrewnione lub niespokrewnione pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące*.

Formalnoprawnym warunkiem otrzymania świadczeń z systemu pomocy społecznej jest spełnienie kryterium dochodowego ustalonego obecnie rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 11 lipca 2018 r. *w sprawie zweryfikowania kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej*³⁵ w wysokości 701 zł dla osoby samotnie gospodarującej oraz 528 zł dla osoby w rodzinie.

W zależności od sytuacji osobistej, dochodowej i majątkowej, rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym mogą ubiegać się o różne rodzaje świadczeń, zarówno w formie pieniężnej, jak i niepieniężnej. Rodzinie (w tym z dzieckiem niepełnosprawnym) w trudnej sytuacji życiowej spowodowanej m.in. długotrwałą chorobą lub niepełnosprawnością może być przyznany zasiłek okresowy (art. 38). Zgodnie z art. 40 ustawy, rodzinie takiej może zostać przyznany także zasiłek celowy, w celu zaspokojenia niezbędnej potrzeby bytowej m.in. na pokrycie kosztów leków czy leczenia (bez bezpośredniego odwołania do niepełnosprawności). Młodej osobie niepełnosprawnej (ze względu na trudną sytuację życiową, wiek lub chorobę), potrzebującej wsparcia w funkcjonowaniu w codziennym życiu, ale niewymagającej usług świadczonych przez jednostkę całodobowej opieki, w szczególności osobie z zaburzeniami psychicznymi, osobie opuszczającej pieczę zastępczą, młodzieżowy ośrodek wychowawczy, zakład dla nieletnich, zgodnie z art. 53 ustawy, może być przyznany pobyt w mieszkaniu chronionym.

W oparciu o art. 54 ustawy, osobie niepełnosprawnej przysługuje możliwość umieszczenia w domu pomocy społecznej. Wśród profili (typów) domów pomocy społecznej, ustawa w art. 56 pkt 5 wymienia domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie. W myśl art. 88 ustawy, osoba niepełnosprawna, która osiągnęła pełnoletniość w tego typu domu pomocy społecznej, zostaje objęta pomocą mającą na celu jej życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem. Cele te realizowane są przez pracę socjalną, a także pomoc pieniężną na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki. Wsparcie tych osób polega także na pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym

---

35 Dz. U. z 2018 r., poz. 1358.

w mieszkaniu chronionym, pomocy w uzyskaniu zatrudnienia, a także pomocy na zagospodarowanie w formie rzeczowej.

Ustawa przewiduje także osłonę dla osób, które w związku z koniecznością sprawowania opieki nad długotrwale lub ciężko chorym członkiem rodziny (oraz wspólnie niezamieszkującymi matką, ojcem lub rodzeństwem), rezygnują z zatrudnienia lub pozostają na urlopie bezpłatnym. Zgodnie z art. 42 ustawy, za taką osobę ośrodek pomocy społecznej opłaca składkę na ubezpieczenie emerytalne i rentowe, pod warunkiem niepodlegania powyższym ubezpieczeniom z innych tytułów lub nieotrzymywania renty lub emerytury.

Ponadto, rodzinie z dzieckiem niepełnosprawnym, na zasadach ogólnych, przysługuje świadczenie w postaci pracy socjalnej, poradnictwa specjalistycznego oraz interwencji kryzysowej.

Pomoc społeczna realizowana jest także w oparciu o przepisy **ustawy o świadczeniach rodzinnych** (pomoc społeczna *sensu largo*). Wartym podkreślenia jest, że ustawa ta, w przeciwieństwie do *ustawy o pomocy społecznej*, definiuje pojęcie osoby niepełnosprawnej i czyni to na dwa sposoby. Słownik definicyjny ustawy w art. 3 pkt 9 definiuje pojęcie niepełnosprawnego dziecka, uznając za nie *dziecko w wieku do ukończenia 16 roku życia legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności określonym w przepisach o rehabilitacji...*, a w pkt 15 przywołanego artykułu – pełnoletniej osoby niepełnosprawnej. Według tej ostatniej definicji, pełnoletnią osobą niepełnosprawną jest *osoba legitymująca się orzeczeniem o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności, a także osoba, która ukończyła 75 lat*. Na gruncie tego aktu zdefiniowane zostały także pojęcia dziecka i rodziny. Zgodnie z art. 3 pkt 4 ustawy, za dziecko uznaje się: *dziecko własne, małżonka, przysposobione oraz dziecko, w sprawie którego toczy się postępowanie o przysposobienie, lub dziecko znajdujące się pod opieką prawną*. Rodzina oznacza natomiast: *małżonków, rodziców dzieci, opiekuna faktycznego dziecka oraz pozostające na utrzymaniu dzieci w wieku do ukończenia 25. roku życia, a także dziecko, które ukończyło 25. rok życia legitymujące się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności, jeżeli w związku z tą niepełnosprawnością przysługuje świadczenie pielęgnacyjne lub specjalny zasiłek opiekuńczy* (art. 3 pkt 16)³⁶.

W *ustawie o świadczeniach rodzinnych* należy zwrócić uwagę na cztery podstawowe instytucje, tj.: zasiłek rodzinny wraz z dodatkami do niego, świadczenie pielęgnacyjne, zasiłek pielęgnacyjny oraz specjalny zasiłek opiekuńczy.

Zasiłek rodzinny przyznawany jest w celu częściowego pokrycia wydatków związanych z utrzymaniem dziecka. Podobnie jak w przypadku świadczeń wynikających z *ustawy o pomocy społecznej*, przyznanie tego świad-

³⁶ Do członków rodziny nie zalicza się natomiast dziecka pozostającego pod opieką opiekuna prawnego, dziecka pozostającego w związku małżeńskim, a także pełnoletniego dziecka posiadającego własne dziecko.

czenia obwarowane jest spełnieniem kryterium dochodowego. Zgodnie jednak z art. 5 ust. 2 ustawy, w przypadku dziecka niepełnosprawnego, kryterium dochodowe³⁷ – wynoszące dla świadczeń rodzinnych 674 zł – zostaje podwyższone do kwoty 764 zł. Na dziecko niepełnosprawne przysługuje zwiększenie zasiłku rodzinnego o dodatek z tytułu kształcenia i rehabilitacji (stosownie do art. 13 ustawy, w wysokości 90 lub 110 zł w zależności od wieku dziecka). Ponadto, ustawa wprowadza szereg przejawów prawnego uprzywilejowania w stosunku do osób korzystających z dodatków do zasiłku rodzinnego, a mających związek z ochroną niepełnosprawności. Należy do nich: wydłużony do 72 miesięcy, okres wypłacanego dodatku do zasiłku z tytułu opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym³⁸ w okresie korzystania z urlopu wychowawczego (400 zł), podwyższenie kwoty dodatku z tytułu samotnego wychowywania dziecka niepełnosprawnego (o 80 zł) oraz podjęcia przez dziecko niepełnosprawne nauki w szkole poza miejscem zamieszkania (w związku z zamieszkaniem w miejscowości, w której znajduje się siedziba szkoły podstawowej, gimnazjalnej, ponadgimnazjalnej lub artystycznej – w wysokości 113 zł).

Od kryterium dochodowego (podwyższonego do kwoty 764 zł) uzależnione jest także przyznanie świadczenia pielęgnacyjnego w wysokości 1830 zł, w związku z koniecznością sprawowania opieki nad niepełnosprawnym dzieckiem, powodującą rezygnację lub niepodjęcie zatrudnienia, lub innej pracy zarobkowej. Warto zwrócić uwagę na instytucję zasiłku pielęgnacyjnego przyznawanego zgodnie z art. 16 ustawy w wysokości 184,42 zł. Ustawodawca nie obwarował przyznania tego świadczenia jakimkolwiek kryterium poza posiadaną i orzeczoną niepełnosprawnością dziecka do 16 roku życia, odpowiednim stopniem (znacznym lub warunkowo – umiarkowanym) w przypadku osób powyżej 16 lat lub osiągnięciem 75 roku życia³⁹.

Od 1 stycznia 2013 r. ww. katalog świadczeń poszerzono o **specjalny zasiłek opiekuńczy, który zgodnie z art. 16a ustawy**, przysługuje osobom, na których (zgodnie z przepisami ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*⁴⁰) ciąży obowiązek alimentacyjny i rezygnują one z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej w związku z koniecznością sprawowania stałej opieki nad osobą legitymującą się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności albo orzeczeniem o niepełnosprawności łącz-

---

37 Kryterium dochodowe określone aktualnie rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 31 lipca 2018 r. w sprawie wysokości dochodu rodziny albo dochodu osoby uczącej się stanowiących podstaw ubiegania się o zasiłek rodzinny i specjalny zasiłek opiekuńczy, wysokości świadczeń rodzinnych oraz wysokości zasiłku dla opiekuna, Dz. U. z 2018 r., poz. 1497.

38 Legitymującym się orzeczeniem o niepełnosprawności lub o znacznym stopniu niepełnosprawności.

39 W stosunku do osób, które ukończyły 75 rok życia, nie wymaga się orzeczenia o stopniu niepełnosprawności.

40 Tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 2086.

nie ze wskazaniami: *konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz konieczności stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji*⁴¹.

Nie bez znaczenia dla ochrony niepełnosprawności pozostają także uregulowania *ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*. Przede wszystkim, dla dzieci niepełnosprawnych przewidziano specjalne rodzaje placówek, takie jak specjalistyczne, zawodowe rodziny zastępcze i placówki opiekuńczo-wychowawcze typu specjalistyczno-terapeutycznego, gdzie umieszczone są dzieci wymagające szczególnej, indywidualnej opieki, ze względu na stan zdrowia wymagający stosowania specjalistycznej opieki, rehabilitacji i rewalidacji.

Zgodnie z brzmieniem art. 37 ust. 2 ww. ustawy, ustawodawca wydłużył okres przebywania wychowanka niepełnosprawnego w pieczy zastępczej na okres dłuższy niż do momentu osiągnięcia pełnoletniości, przesuwając go na 25 rok życia. Przywołany przepis znajduje zastosowanie w przypadku wychowanka legitymującego się znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności i pobierającego naukę w jednej ze wskazanych form edukacyjnych.

Zgodnie z art. 81 ustawy, rodzinie zastępczej lub prowadzącemu rodzinny dom dziecka, na dziecko niepełnosprawne (legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności), przysługuje dodatek na utrzymanie dziecka nie mniejszy niż 200 zł. W myśl art. 115, ustawodawca o 200 zł zwiększył także zryczałtowaną kwotę na utrzymanie niepełnosprawnego wychowanka w placówce opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego. W myśl art. 150 ustawy, o 100% (z 1500 zł na 3000 zł) zwiększa się także pomoc na zagospodarowanie dla wychowanka legitymującego się znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności.

Świadczenia z zakresu pomocy społecznej (w ujęciu szerokim – *sensu largo*) przyznawane są także na podstawie *ustawy o ochronie zdrowia psychicznego*. Do podstawowych świadczeń w tym zakresie należy skierowanie do środowiskowego domu samopomocy (poza art. 9 ust. 1 i 2 ustawy, kwestia uregulowana także w art. 51 ust. 4 *ustawy o pomocy społecznej*) lub do warsztatu terapii zajęciowej.

Odnosząc się do problematyki ochrony dziecka w kontekście jego praw, nie można pominąć przepisów *ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, pomimo że akt ten nie zawiera postanowień bezpośrednio dotyczących dziecka niepełnosprawnego. Ustawa już na wstępie stanowi: *Uznając, że przemoc w rodzinie narusza podstawowe prawa człowieka, w tym prawo*

---

41 Na temat założeń systemu świadczeń rodzinnych na rzecz osób niepełnosprawnych: I. Smuda, *Pomoc osobom niepełnosprawnym w przepisach ustawy o świadczeniach rodzinnych*, w: *Terażniejszość i przyszłość osób niepełnosprawnych w kontekście społecznych zmian*, B. Miłkowska, B. Olszak-Krzyżanowska (red.), Kraków 2008 s. 7–84.

do życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej, a władze publiczne mają obowiązek zapewnić wszystkim obywatelom równe traktowanie i poszanowanie ich praw i wolności [...]. Powołując się na doniosłość tego aktu, należy obiektywnie stwierdzić, że ustawa pochodząca z 2005 r., dopiero nowelizacją z 10 czerwca 2010 r.⁴² została poszerzona o treści pozwalające na faktyczne przeciwdziałanie przemocy występującej w rodzinie, a tym samym ochronę ofiar, przede wszystkim dzieci. To właśnie mocą wspomnianej noweli wprowadzono przepis, zgodnie z którym *w razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka, w związku z przemocą w rodzinie pracownik socjalny wykonujący obowiązki służbowe ma prawo odebrać dziecko z rodziny [...].*

Jednostkami odpowiadającymi za realizację opisanych zadań z zakresu pomocy społecznej są: w gminach – gminne lub miejskie ośrodki pomocy społecznej, ewentualnie miejskie ośrodki pomocy rodzinie⁴³ (w miastach na prawach powiatu), a w powiatach – powiatowe centra pomocy rodzinie, jako jednostki organizacyjne pomocy społecznej, działające w ramach powiatowej administracji zespolonej.

W systemie pomocy społecznej w sensie ścisłym (uregulowanym przepisami *ustawy o pomocy społecznej*), osoby niepełnosprawne z uwagi na swoją trudną sytuację, mają dostęp do usług przyznawanych – poza przesłanką niepełnosprawności – także ze względu na długotrwałą i ciężką chorobę, ubóstwo, bezrobocie i inne przyczyny; przy czym wystarczy wystąpienie co najmniej jednej z wymienionych.

W pozostałych obszarach badanego systemu – mianowicie świadczeń rodzinnych i systemu pieczy zastępczej; przyznanie świadczeń mających na celu ochronę niepełnosprawności, wymaga zaistnienia przesłanki niepełnosprawności w aspekcie formalnoprawnym, tj. potwierdzonym orzeczeniem stosownego organu orzeczniczego.

Bezwzględnie, prawnie orzeczona niepełnosprawność dziecka wymaga na jest w przypadku udzielania wsparcia jemu i jego rodzinie w systemie rehabilitacji społecznej (wchodzącej w zakres pomocy społecznej w sensie szerokim – *sensu largo*).

Zgodnie z art. 9 ust. 1 *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, *rehabilitacja społeczna* ma na celu umożliwienie osobom niepełnosprawnym uczestnictwo w życiu społecznym i jest realizowana przede wszystkim przez: wyrabianie zaradności osobistej i pobudzanie aktywności społecznej osoby niepełnosprawnej, wyrabianie umiejętności samodzielnego wypełniania ról społecznych, likwidację barier, a także kształtowanie w społeczeństwie właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji z osobami niepełnosprawnymi.

---

42 Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2010 r. Nr 125, poz. 842.

43 Realizujące zadania zarówno o charakterze gminnym, jak i powiatowym.

Jednostkami odpowiadającymi za rehabilitację społeczną osób niepełnosprawnych są powiaty. Poszczególne zadania tego systemu realizowane są (ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – PFRON) przez powiatowe centra pomocy rodzinie lub miejskie ośrodki pomocy społecznej (lub rodzinie).

Zgodnie z art. 10c ustawy, dziecku niepełnosprawnemu i jego opiekunowi może zostać przyznane dofinansowanie uczestnictwa w turnusie rehabilitacyjnym⁴⁴. Zgodnie z unormowaniami **rozporządzenia** Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 listopada 2007 r. w sprawie *turnusów rehabilitacyjnych*⁴⁵, o dofinansowanie może ubiegać się osoba niepełnosprawna (w sensie formalnoprawnym) oraz jej opiekun. Zgodnie z przywołaną regulacją ustawy, osoba niepełnosprawna może ubiegać się o dofinansowanie uczestnictwa w turnusie, jeżeli przeciętny miesięczny dochód (w rozumieniu *ustawy o świadczeniach rodzinnych*) podzielony przez liczbę osób we wspólnym gospodarstwie, obliczony za kwartał poprzedzający miesiąc złożenia wniosku, nie przekroczy kwoty 50% przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej⁴⁶ na osobę we wspólnym gospodarstwie domowym (65% przeciętnego wynagrodzenia w przypadku osoby samotnej).

Zgodnie z § 6 przywołanego rozporządzenia, wysokość dofinansowania wynosi 27% przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej dla osoby niepełnosprawnej w wieku do 16 roku życia, osoby niepełnosprawnej w wieku 16-24 lat uczącej się i niepracującej, bez względu na stopień niepełnosprawności oraz osoby niepełnosprawnej ze znacznym stopniem niepełnosprawności, a 18% przeciętnego wynagrodzenia dla opiekuna osoby niepełnosprawnej⁴⁷.

Ustawa o rehabilitacji... poza uregulowaniami dotyczącymi turnusów rehabilitacyjnych, dość ogólnikowo odnosi się do poszczególnych zadań z zakresu rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych. Podobnie jak

---

44 Turnus rehabilitacyjny (14-dniowy) jest zorganizowaną formą aktywnej rehabilitacji połączonej z elementami wypoczynku, której celem jest ogólna poprawa psychofizycznej sprawności oraz rozwijanie umiejętności społecznych uczestników m.in. przez nawiązywanie i rozwijanie kontaktów społecznych, realizację i rozwijanie zainteresowań, a także udział w innych zajęciach przewidzianych programem turnusu (art. 10c ustawy).

45 Dz. U. z 2007 r. Nr 230, poz. 1694.

46 Zgodnie z art. 2 pkt 4, *przeciętne wynagrodzenie* oznacza przeciętne wynagrodzenie w gospodarce narodowej w poprzednim kwartale, od pierwszego dnia następnego miesiąca po ogłoszeniu przez Prezesa GUS w formie komunikatu w Dzienniku Urzędowym RP „Monitor Polski”, na podstawie art. 20 pkt 2 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. *o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych* – tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 53 z późn. zm.

47 Zgodnie z ust. 2 § 6 rozporządzenia, w przypadku uzasadnionym trudną sytuacją życiową osoby niepełnosprawnej, dofinansowanie może zostać podwyższone do wysokości 35% przeciętnego wynagrodzenia. W przypadku znacznego niedoboru środków PFRON – w danym roku wysokość dofinansowania może zostać także obniżona do wysokości 20% ww. kwot.

dofinansowanie do uczestnictwa w turnusie rehabilitacyjnym, pozostałe zadania w tym zakresie – pod względem formalnym i proceduralnym – zostały uregulowane w akcie wykonawczym wydanym na podstawie art. 35a ust. 4 ustawy, tj. rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków PFRON⁴⁸. Do systemu wsparcia zaliczono tam m.in.: dofinansowanie zaopatrzenia w sprzęt rehabilitacyjny, w przedmioty ortopedyczne i środki pomocnicze, likwidację barier architektonicznych, barier w komunikowaniu się i technicznych.

Zgodnie z § 5 rozporządzenia, o dofinansowanie zaopatrzenia w sprzęt rehabilitacyjny (w wysokości do 60% kosztu urządzenia) może ubiegać się opiekun dziecka, stosownie do potrzeb wynikających z niepełnosprawności dziecka, jeżeli średni miesięczny dochód, analogicznie jak w przypadku dofinansowania uczestnictwa w turnusie rehabilitacyjnym, nie przekroczy kwoty 50% przeciętnego wynagrodzenia w rodzinie (a 65% przeciętnego wynagrodzenia w przypadku osoby samotnej). Dodatkową przesłanką ubiegania się o dofinansowanie jest potrzeba prowadzenia rehabilitacji w warunkach domowych przy użyciu tego sprzętu.

W oparciu o § 5 ust. 2 rozporządzenia, opiekun dziecka niepełnosprawnego może ubiegać się o dofinansowanie zaopatrzenia w przedmioty ortopedyczne i środki pomocnicze przyznawane na podstawie odrębnych przepisów, jeżeli dochód tych osób nie przekracza kwot, o których mowa powyżej. Wysokość dofinansowania wynosi:

do 100% udziału własnego osoby niepełnosprawnej w limicie ceny ustalonym na podstawie odrębnych przepisów, jeżeli taki udział jest wymagany,

do 150% sumy kwoty limitu, wyznaczonego przez ministra właściwego do spraw zdrowia oraz wymaganego udziału własnego osoby niepełnosprawnej w zakupie tych przedmiotów i środków, jeżeli cena zakupu jest wyższa niż ustalony limit (§ 13 ust. 2 pkt 1 rozporządzenia w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu...)⁴⁹.

Zgodnie z § 13 ust. 3 ww. rozporządzenia w przypadku osób przebywających w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej (np. w domach pomocy społecznej) **wysokość dofinansowania zakupu (zaopatrzenia) środków pomocniczych i przedmiotów ortopedycznych pomniejsza się o wysokość opłaty ryczałtowej i częściowej odpłatności do wysokości limitu ceny pokrywanej przez tę jednostkę. Przepis ten jest implikacją re-**

48 Tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r., poz. 926. W akcie tym, poza określeniem zadań, wskazano na wymagania, jakie powinny spełniać podmioty ubiegające się o dofinansowanie tych zadań, na tryb postępowania i zasady przyznawania dofinansowań.

49 Zgodnie z art. 40. ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, zaopatrzenie w wyroby medyczne będące przedmiotami ortopedycznymi oraz w środki pomocnicze przysługuje świadczeniobiorcom na zlecenie lekarza ubezpieczenia zdrowotnego lub felczera ubezpieczenia zdrowotnego, na zasadach określonych w ustawie o refundacji.

gulacji ustawowej zawartej w art. 58 ust. 3 przywoływanej *ustawy o pomocy społecznej*, zgodnie z którym, dom pomocy społecznej pokrywa opłaty ryczałtowe i częściową odpłatność do wysokości limitu ceny, przewidziane w ustawie z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych⁵⁰.

Ponadto, w celu umożliwienia lub w znacznym stopniu ułatwienia osobie niepełnosprawnej wykonywania podstawowych, codziennych czynności lub kontaktów z otoczeniem, przyznawane jest dofinansowanie likwidacji barier. W oparciu o § 6 rozporządzenia w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu..., o dofinansowanie na likwidację barier architektonicznych, mogą ubiegać się opiekunowie dzieci niepełnosprawnych, które mają trudności w poruszaniu się. Z kolei o dofinansowanie na likwidację barier w komunikowaniu się i technicznych, opiekunowie mogą ubiegać się, jeżeli jest to uzasadnione potrzebami wynikającymi z niepełnosprawności.

Zgodnie z § 13 ust. 4 rozporządzenia, wysokość dofinansowania likwidacji barier architektonicznych, w komunikowaniu się i technicznych wynosi do 80% kosztów przedsięwzięcia, nie więcej jednak niż do wysokości piętnastokrotnego przeciętnego wynagrodzenia i nie częściej niż raz na trzy lata.

Zgodnie z art. 10 ustawy o rehabilitacji..., do podstawowych form aktywności wspomagających proces rehabilitacji społecznej (i zawodowej) poza turnusami rehabilitacyjnymi, ustawodawca zaliczył warsztaty terapii zajęciowej. Warsztaty te służą ogólnemu usprawnianiu, rozwijaniu umiejętności osób niepełnosprawnych w wykonywaniu czynności życia codziennego oraz zaradności osobistej, a także przygotowują do życia w środowisku społecznym, czyli rozwijają umiejętność planowania i komunikowania się, dokonywania wyborów, decydowania o swoich sprawach, a także poprawę kondycji psychicznej. Ponadto warsztaty mają za zadanie rozwijanie psychofizycznych sprawności niezbędnych w przyszłej pracy oraz rozwijanie podstawowych i specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających podjęcie pracy w zakładzie aktywizacji zawodowej lub innej pracy zarobkowej albo szkolenia zawodowego. Do tego typu placówki, kierowane są osoby niepełnosprawne zgodnie ze wskazaniem zawartym w orzeczeniu o stopniu niepełnosprawności wydanym przez powiatowy lub wojewódzki zespół ds. orzekania o niepełnosprawności. Zgłoszenie uczestnika następuje bezpośrednio do warsztatu terapii zajęciowej, a jego przyjęcie poprzedzone jest uzgodnieniem z powiatowym centrum pomocy rodzinie, zgodnie z art. 10f ust. 2 ustawy o rehabilitacji...

Od 2013 r. powiaty (powiatowe centra pomocy rodzinie) oraz miasta na prawach powiatu (miejskie ośrodki pomocy społecznej/rodzinie) realizują pilotażowy program ze środków PFRON – *Aktywny samorząd*. W ramach Programu istnieje możliwość uzyskania dofinansowania: likwidacji bariery

50 Tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1373 ze zm.

transportowej (w formie pomocy w zakupie i montażu oprzyrządowania do posiadanego samochodu), likwidacji barier w dostępie do uczestniczenia w społeczeństwie informacyjnym (pomoc w zakupie sprzętu elektronicznego lub jego elementów oraz oprogramowania), likwidacji barier w poruszaniu się (pomoc w zakupie wózka inwalidzkiego o napędzie elektrycznym, pomoc w zakupie protezy kończyny, w której zastosowano nowoczesne rozwiązania techniczne oraz pomoc na utrzymanie w sprawności wózka lub protezy). W ramach Programu realizowana jest także pomoc w utrzymaniu aktywności zawodowej poprzez zapewnienie opieki dla osoby zależnej oraz pomoc w uzyskaniu wykształcenia na poziomie wyższym⁵¹.

5. Zakończenie

Przeprowadzona analiza wskazuje, że w polskim porządku prawnym znajduje się wiele aktów i uregulowań normujących sytuację prawną dziecka i rodziny. Akty prawne o charakterze ogólnym (podstawowym), stoją na straży ochrony podmiotowości dziecka, wolności sumienia, wyznania i przekonań oraz zapewnienia integralności jego rodziny. Gwarancje ochronne zostały natomiast wyeksponowane w sferze *lex specialis*, która nie tylko determinuje ochronno-socjalny ustrój państwa, ale czyni to w zgodzie z dorobkiem międzynarodowej areny praw człowieka. Z uwagi na złożoność systemu socjalnego, wsparcie przybiera różne formy, o różnym natężeniu oddziaływania na rodzinę.

System pomocy społecznej w sensie ścisłym, wspierający dziecko i jego rodzinę na gruncie *ustawy o pomocy społecznej*, tylko pośrednio odnosi się do niepełnosprawności dziecięcej. Otoczenie opieką dziecka niepełnosprawnego wydaje się wynikać głównie z rozszerzającej interpretacji art. 7 ustawy, zakładającego udzielanie pomocy między innymi w przypadku niepełnej sprawności. Pozytywnie ocenić należy system oparty na unormowaniach *ustawy o świadczeniach rodzinnych* oraz *ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, w których wyodrębniono szczególne rodzaje wsparcia dla rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym. Nurtem socjalnym gwarantującym zdecydowanie najwięcej instrumentów wsparcia dla rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym jest system rehabilitacji społecznej, wpisujący się w pomoc społeczną *sensu largo*. Wynika to z faktu, iż zakres przedmiotowy *ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, *expressis verbis* odnosi się do pomocy i wsparcia osób niepełnosprawnych i ich rodzin.

Nie są to oczywiście jedyne instrumenty wsparcia społecznego, dedykowane dla rodzin z niepełnosprawnym dzieckiem. Poza systemem pomocy

---

⁵¹ Warunki brzegowe programu na 2020 rok: <http://www.pfron.org.pl/aktualnosci/szczegoly-aktualnosci/news/aktywny-samorzad-w-2020-roku/> (dostęp: 27.07.2020).

społecznej funkcjonuje wiele innych rodzajów pomocy. Warto wspomnieć chociażby o wczesnej interwencji i wspomaganiu rozwoju, pomocy psychologiczno-pedagogicznej, interwencji kryzysowej, opiece hospicyjnej i wyręczającej, czy asystenturze dla dziecka w systemie edukacji.

Bez względu zatem na podstawy i przesłanki udzielanego wsparcia, rodzina z dzieckiem niepełnosprawnym może zostać objęta dość szerokim zakresem pomocy, tak finansowej, jak i instytucjonalnej. Zupełnie odrębną kwestią pozostaje wymierność oferowanej pomocy i jej adekwatność czy proporcjonalność do potrzeb rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym, która posiada znacznie wyższe koszty utrzymania. Prezentacja katalogu świadczeń wraz z ich wysokością pozwala stwierdzić, iż pozostają one w istotnej kolizji ze sferą potrzeb, z uwagi na bardzo niski poziom. Kolejną kwestią krytyczną jest struktura instytucjonalna. O ile wsparcie z systemu pomocy społecznej *sensu stricto* i świadczenia rodzinne udzielane są – w myśl zasady subsydiarności – na gruncie gminnym, o tyle świadczenia z zakresu rehabilitacji społecznej ze środków PFRON należą do zadań powiatowych. Powoduje to znaczące utrudnienia dla opiekunów dzieci niepełnosprawnych, którzy wnioski o dofinansowania – niejednokrotnie cykliczne – zmuszeni są składać w miastach powiatowych oddalonych często o dwadzieścia kilometrów i więcej.

Stan prawny na dzień: 31 lipca 2020 r.

Bibliografia

- Balcerzak-Paradowska B. *Znaczenie rodziny dla jakości życia osoby niepełnosprawnej*, w: *Przeciw wykluczeniu społecznemu osób niepełnosprawnych*, L. Frąckiewicz (red.), Warszawa 2008.
- Buławajewski S., M. Dąbrowski, *Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne*, w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, M. Chmaj (red.), Warszawa 2006.
- Fajfer-Kruczek I., *Rodzina z osobą niepełnosprawną a znaczenie lokalnego systemu wsparcia społecznego* w: „Problemy edukacji, rehabilitacji i socjalizacji osób niepełnosprawnych” 2014/1, tom 18.
- Jasudowicz T., *Prawo do godnego poziomu życia i zabezpieczenia społecznego*, w: *Prawa człowieka i ich ochrona*, B. Gronowska et al. (red.), Toruń 2005.
- Lansdown G., *It is our World too!*, Warszawa 2002.
- Maj E. *Osoby niepełnosprawne w Polsce – wykluczone, równe czy uprzywilejowane*, w: J. Rottermund, K. Czupryna (red.), *Niepełnosprawność niejedno ma imię*, Bielsko-Biała 2013.
- Maj E.A., *Ochrona praw człowieka niepełnosprawnego przed wykluczeniem społecznym w ujęciu historycznoprawnym i współczesnym*, Bielsko-Biała 2017.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2004.
- Nitecki S., *Pomoc społeczna*, Wrocław 2012.

- Nitecki S., *Świadczenia rodzinne*, Wrocław 2009.
- Nowakowska L., *Szanse edukacyjne niepełnosprawnych dzieci i młodzieży*, w: *Osoby niepełnosprawne w społeczeństwie polskim okresu transformacji*, B. Skrętowicz i M. Komorska (red.), Lublin 2008.
- Sendecka E. et al., *Funkcjonowanie społeczne rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym*, „Neurologia Dziecięca, 2010/19 Nr 37.
- Sierpowska I., Kogut A., *Status osoby niepełnosprawnej w polskim systemie prawa*, Wrocław 2010.
- Smuda I., *Pomoc osobom niepełnosprawnym w przepisach ustawy o świadczeniach rodzinnych*, w: *Teraźniejszość i przyszłość osób niepełnosprawnych w kontekście społecznych zmian*, B. Miłkowska, B. Olszak-Krzyżanowska (red.), Kraków 2008.
- Stadniczeńko S.L., *Prawa dziecka częścią składową systemu praw człowieka i obywatela*, w: *Konwencja o Prawach Dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, S.L. Stadniczeńko (red.), Warszawa 2015.

Źródła normatywne

- Europejska Karta Społeczna* z dnia 18 października 1961 r., Dz. U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67.
- Konwencja o prawach dziecka* z dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526.
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* z dnia 7 grudnia 2000 r., DZ. Urz. UE C 83.
- Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych* z dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, tekst jedn.: Dz. U. 2019 r., poz. 2086.
- Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r., tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1481 ze zm.
- Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o *ochronie zdrowia psychicznego*, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 685.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o *rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 426 ze zm.
- Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o *emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych*, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 53 ze zm.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o *Rzeczniku Praw Dziecka*, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 poz. 41.
- Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o *świadczeniach rodzinnych*, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 111.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o *pomocy społecznej*, tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r. poz. 1507 ze zm.
- Ustawa z dnia z dnia 27 sierpnia 2004 r. o *świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych*, tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1373 ze zm.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o *przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 218 ze zm.

- Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r., Dz. U. z 2010 r. Nr 47, poz. 277.
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2010 r. Nr 125, poz. 842.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 821.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1148 ze zm.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków PFRON, tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r., poz. 926.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 listopada 2007 r. w sprawie turnusów rehabilitacyjnych, Dz. U. z 2007 Nr 230, poz. 1694.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 lipca 2018 r. w sprawie zweryfikowania kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej, Dz. U. z 2018 r., poz. 1358.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 lipca 2018 r. w sprawie wysokości dochodu rodziny albo dochodu osoby uczącej się stanowiących podstaw ubiegania się o zasiłek rodzinny i specjalny zasiłek opiekuńczy, wysokości świadczeń rodzinnych oraz wysokości zasiłku dla opiekuna, Dz. U. z 2018 r., poz. 1497.
- Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (uchwała Sejmu RP) z dnia 1 sierpnia 1997 r. (M.P. z 1997 r. Nr 50, poz. 475).

Abstrakt

Postawiony problem badawczy artykułu dotyczy kwestii ochrony prawnej rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym w systemie pomocy społecznej i wsparcia społecznego. Z uwagi na charakter tematu, przeanalizowano wybrane krajowe ustawy, głównie w obszarze pomocy społecznej w ujęciu szerokim. Zaprezentowane wnioski oparto na wynikach badań analitycznych wybranych aktów, takich jak: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Karta Praw Osób Niepełnosprawnych z dnia 1 sierpnia 1997 r., ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych i innych.

Słowa kluczowe: dziecko, dziecko niepełnosprawne, prawo, niepełnosprawność, pomoc społeczna, wsparcie społeczne

Families with Disabled Children in the Welfare and Social Support System

Abstract

The research problem discussed in the article concerns the legal protection family with disabled children in the welfare and social support system. Due to the nature of the subject, the analysed has covered selected national acts mainly in the area of the welfare system in general terms. The presented conclusions are based on the results of the analytical studies of selected acts, such as: the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997, the Charter of the Rights of the Disabled Persons of 1 August 1997, the

Social Welfare Act of 12 March 2004, the Act on family benefits of 28 November 2003, the Mental Health Protection Act of 19 August 1994, Act of 27 August 1997 on the vocational and social rehabilitation and employment of people with disabilities and others.

Keywords: child, disabled child, law, disability, social assistance, welfare system, social support